

ДРУШТВЕНО-ЗДРАВСТВЕНИ И КУЛТУРНИ РАД ДРА ЈОВАНА ВАЛЕНТЕ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС ОБРАЗОВАЊУ

На почецима стварања националне српске државе у XIX столећу, и организовања апарата власти — судства, законодавства, просвете, здравства, примани су у службу стручњаци који су били пореклом из иностранства, јер их Србија није имала. Они су из разних побуда долазили у Србију и извршили снажан утицај на развој друштвеног живота. Највише је било Срба из Војводине, који су особито постали заслужни за образовање и судство, а и за медицинску службу. Исто тако, у служби младе српске државе налазили су се и странци словенског или другог порекла. Један међу њима јесте и доктор медицине Јован Валента, Чех, рођен у Прагу 1826. године, где је после завршене средње школе студирао медицину. По завршеним факултетским студијама 1849. године, кратко време радио је у Општој болници родног града. Незадовољан због превласти Немаца и њихове управе која је спутавала слободоумније идеје и народни чешки дух као и употребу матерњег језика, Валента је прешао у Србију 1852. године. Најпре је постављен за физикуса јагодинског округа, па је затим радио у смедеревском округу. Касније се налазио на положају „местозаступника“ Београдске болнице.

Осим успеха у организацији болничке службе и у лекарској пракси, Валента се истакао у разноврсној друштвеној и културној делатности „на пољу јавне, комуналне и социјалне хигијене, здравственог просвећивања, здравствене организације и стручне и популарне хигијенско-медицинске књижевности“.¹ Због стечених заслуга постао је члан Српског ученог друштва и почасни члан Друштва чешких лекара. После одступања др Милана Јовановића-Морског 1871. године, постао је хонорарни професор хигијене на Великој школи, а од 1874. до 1882. године био је професор Београдске

гимназије. Но већ 1881. године Валента је „бивши хонорарни професор“, после чега, од 1882. до 1886. године опет ради као окружни физикус у дубљој унутрашњости земље, у Пироту. Пензионисан је на том положају и проживео је још годину дана у Београду, где је умро 1887. године.²

Врсни радник у многим областима културног живота земље, почев од преданог залагања са др Аћимом Медовићем, Пољаком, да се оснује Српско лекарско друштво, чему је иницијативу дао још 1868. године, па све до студиозног сарађивања на првом санитарском закону — „Владановом санитарском закону“ — из 1881. године,³ Валента је одиста имао врло променљиве и тежобне услове живота и рада. То њега, међутим, није спречавало да учини све што је било у његовој моћи и знању не само за здравствену културу србијанске средине већ и за унапређење општег образовања народа. У овом погледу у животу и раду Јована Валенте врло је значајно то што после оснивања Главног просветног савета постаје један од првих редовних његових чланова. Од 16. априла 1880. године, када су наименовани и остали редовни чланови тог највишег стручног саветодавног тела Министарства просвете и црквених дела ондашње Кнежевине Србије, Валента се налази у њему све до априла 1882. године. Ова дужност представља значајан одсек његове активности, у којој су биле хармонично заступљене и теоријска и практична страна. За њега, који је на измаку свог активног рада отишао у Пирот где је обављао пуну лекарску праксу окружног физикуса, унеколико је могло бити утеха то што је његово место у Главном просветном савету заузео професор Милош Зечевић, по струци историчар у Београдској гимназији, наставник и јавни културни радник, чија су ли-

берална схватања и рад била врло запажена и од прогресивне друштвене вредности.

Посебно, Јован Валента је био виђени и цењени члан Сталног лекарског одбора при Министарству унутрашњих дела, где је у својству стручњака помагао рад Санитетског одељења тога Министарства.

I

ХИГИЈЕНИЧАР — ПРОСВЕТИТЕЉ —
ИДЕЈЕ И ИСКУСТВО

СТИЦАЈЕМ ЖИВОТНИХ ОКОЛНОСТИ, ПОШТО СЕ уклопио у културни и друштвени живот српског народа, Валента је најпре, у складу са својом основном и главном професионалном делатношћу лекара пружио новој средини која га је прихватила дела из области своје струке. Он је разуме се, у њима могао изнети и популарисати схватања и праксу у борби за здравље људи на ауторитативан начин, јер је као студент прашког медицинског факултета стекао солидно стручно образовање.

За прилике у којима се налазило српско друштво средином прошлог столећа, и после тога, врло је карактеристично то што је Валента за предмет свог списатељског рада узео питања из хигијене, из широког домена превентиве и здравственог просвећивања. Управо та социјално-медицинска активност, или „санитетска полиција“ како се онда говорило, могла је да буде од далеких и позитивне користи за народ у коме је медицинска служба била сасвим неразвијена.

Прва књига коју овај лекар објављује на српском језику у Београду 1864. године јесте: *Наука о чувању здравља*. То је превод дела „*Zdrawowjedra*“ од др Кодима, са чешког језика, које је он „по потребама нашег народа умножио и саставио“.⁴ Тај превод Валента је дао као „практичан лекар“ и као члан Ученог друштва у Београду и Друштва чешких лекара. Дело је прегледала и одобрила Школска комисија, а преводилац књигу посвећује „Народу Србском“.

У уводној речи под насловом „Милом народу србском!“ писац најпре подсећа да је 1852. године „решио скромне моје услуге србском народу посветити“.⁵ Најпре се прихватио лекарске службе у унутрашњости земље, где се упознао с обичајима, начином живота, предрасудама народа „и са целим начином мишљења једног знатног дела српског народа... У свакој прилици“ — додаје Валента — „дејствовао сам речима разлозима, устменим саветом на народ округа, у ком сам живео, али за кратко време уверио сам се да је реч подобна вет-

ру, она, истина, потресе човека магновено, јер речи као муње у тренутку нестају, а реч јест ограничена на мали круг, она не до-маша даље од места, у ком је говорена“.⁶ Затим напомиње да ни „писмена понаучења“ посредством духовних и световних власти нису имала трајног дејства; уверио се „да само пут јавне штампе и помоћ високе владе једина су средства, којим се може успешно и трајашно на наш народ дејствовати“.

Писац *Науке о чувању здравља* наглашава да је њему као лекару превасходни задатак „да из богатог извора лекарских наука и искуства она правила за обдржавање здравља и за чување болестника поцрпим, која су свакоме нуждна“.⁷ Када је приступио реализацији своје идеје о књизи такве врсте, напомиње Валента, наишао је на више дела на немачком, француском и енглеском језику, али се определио за дело „славенског брата, врстног и у чешкој високопоштованог списатеља доктора Кодима“, јер му се учинило да је схватање и смер његове књиге „најближи духу и начину схватања нашег народа, и на разним местима знатно спрам потреба нашег народа развио и умножио“.⁸

Најдубљи мотив који га је покренуо да састави наведено дело, односно преведе га и прилагоди, налази се у поразном факту да „половина новорођене деце и више умире у 1 години свога живота“. Даље је писца руководила мисао да дејствује колико је могуће „да се здравље народа боље сачува, да се болестници боље негују, да се уклоне заблуде и предрасуде, и тако да се бољи основ телесном и душевном васпитању положи“.⁹

Пре него што ће приступити излагању главних циљева *Науке о чувању здравља*, Валента је дао дефиницију по којој: „Наука о здрављу разлаже и учи, како би сваки до те мере (природне), свој век дотерао“.¹⁰ А као начин живота који треба да донесе задовољство и срећу писац препоручује „средњи пут“, грчку меру, то јест одбацује раскалашност и прекомерна уживања, али се и подсмева оним људима који стално стрепе за своје здравље, па би хтели да се поред њих увек налази лекар; ови потоњи обично потичу из имућних породица. Отуда, задатак који свако треба да има у виду састоји се у следећем: „... да се човек душом и телом окрепи, да постане јаког телесног састава, да се на тај начин никаквих незгода не плаши, да сваки буде господар самог себе“.¹¹

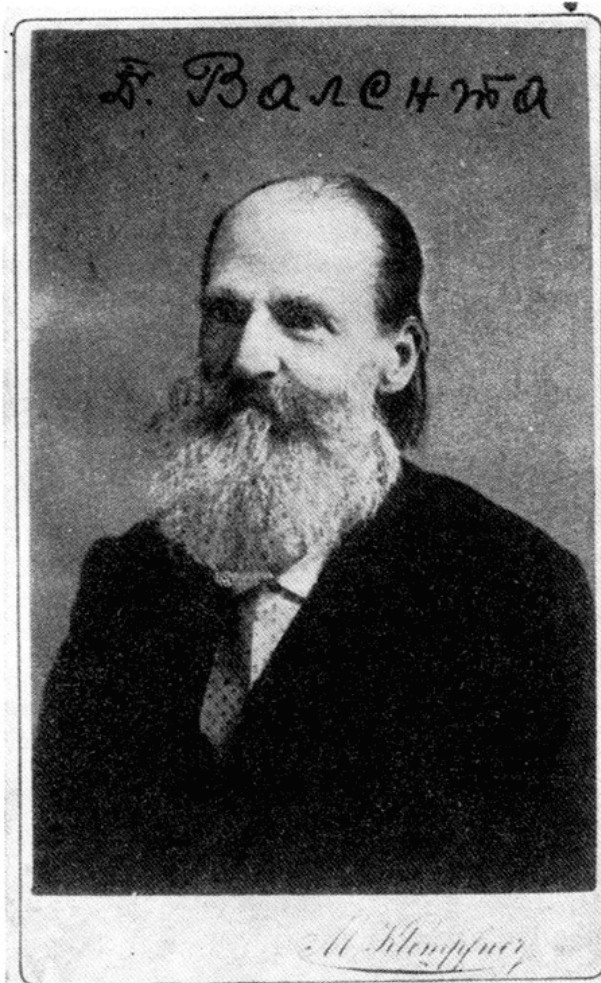
Уредан и умерен живот главни је услов здравља и дугог човековог века. На при-

меру славног хеленског лекара и философа Галена, на два века пре наше ере, који је доживео дубоку старост „од 140 година“ мада је био слабог телесног састава, као и на примеру Млечанина Корнара, писац *Науке о чувању здравља* показује шта значи кад се човек придржава правила о чувању здравља. Уредношћу и умереношћу не само да се болест предупредује већ се и живот продужава. Потом, да би се „сазнао дух ове књиге“ изложено је „десет природних заповеди за чување здравља“, које гласе: „1) Употребљавај и диши само чист ваздух; 2) Једи само кад и докле си гладан, и једи само она јела која су за твоје здравље пробитачна. Где нема умерености, ту долази лекар; 3) Пи само кад и док си жедан и чувај се сваког пића које би теби или количином или каквоћом могло бити опасно. Благословена вода, она разум не замућује; 4) Држи тело чисто; 5) Гледај да се научиш на ладноћу и да тело твоје крепиш; 6) Поред душевног васпитања немој заборављати и на телесно. У здравом телу почива здрава душа; 7) Не дангуби и свагда себи налази посла. Стајаћа вода трули; 8) После рада потражи забаву. Весела мисао у пола је здравље; 9) Спавај само онолико, колико да се одмориш и укрепиш. Ко жели много знати, не сме много спавати; 10) Кад се разболиш, не губи времена, но потражи ваљаног и ученог лекара, да ти каже шта ћеш урадити.“¹²

Замашно дело које Валента прерађује и подешава према нашим приликама и за нашу читалачку публику, на више од тристо шездесет страница, након претходне речи и увода, обухвата следећа поглавља: О ваздуху, дисању и о току (циркулацији) крви; О рани (храни); О пићу; Управа у јелу и пићу; О купању; Одело; Движење (кретање) тела; Рад и забава; Спавање; Светлост и вид; О топлоти и ладноћи; О васпитању младежи (О васпитању и неговању деце); Примери дугог живота.

Схватљиво је да др Кодим, односно његов преводилац популаришу она знања која су у складу са научним резултатима хигијене њиховог доба. При том пада у очи да су најопширније обрађена поглавља о ваздуху, о дисању и о циркулацији крви; нарочито о храни и о васпитавању младежи, при чему, свакако, одељак о лекарима и лековима није део хигијене у ужем смислу тог појма.

Одељак о васпитавању младежи утолико је карактеристичнији јер се Валента десет година после појаве његовог дела почео бавити и наставничким радом, поставши хонорарни професор Београдске гимназије, односно професор хигијене на Великој

Снимак дра Јована Валенте из 1880-тих година

Photo du docteur Jovan Valenta vers 1880.

школи. Нешто подробнији опис наведеног поглавља *Науке о чувању здравља* осветлиће у извесној мери склоност доктора Јована Валенте да се бави педагошко-дидактичким теоријским питањима, али и практичним радом, због кога је управо и заслужан. Одељак о васпитању и неговању деце има тридесет страница. Мото који се налази на почетку гласи: „Тврдо васпитање чини децу здравим.“ Не угледајући се баш на спартански начин одгоја, али уз доста елемената тога схватања, аутор по многим идејама подсећа на Џона Лока, чувеног као философа и психо-педагога, а мање познатог као лекара. „Просто одрађивање деце заиста је најбољи основ будућем здрављу. Но простота не сме бити једнострана... Цело васпитање мора бити у једном правцу руковођено, мора узимати обзир на телесни и душевни развитака.“¹³

Чување детета у првом његовом узрасту, то јест од рођења до пораста зуба, врло

је важан задатак. Телесној нези, чистоћи која се постиже купањем већ од првих часова живота, треба поклонити пуно старанье, и због тога писац даје више корисних савета. Напоменуто је да 70 одсто новорођене деце умире за првих дана живота због тога што се при крштењу гурају у хладну воду, те се опасно разболе.

Нарочито се препоручују вечерња купанья новорођенчета при одређеној температури. Поред тога, за правилно растење врло је важно да се дете не завија, тј. не утеже.

Најбоља дечја храна јесте мајчино млеко, а касније „одрађивање детета нека буде тако исто удаљено од шпартанске тврдоће, као и од размажене мекоће“.¹⁴

Дете је првих месеци беспомоћно биће. Са јачањем мишића дете почиње најпре да се окушава у стајању, а затим и ходању. То треба да иде поступно. Кад дете научи само да хода, то је његов ход и сигурно држање тела. Поред тога, дете не треба навикавати на љуљшкање, јер то може бити почетак мажења. Исто тако, „кад дете сиса, или дрема, нека га мати никад не носа или ношењем успављује“.¹⁵ А дечји гласан плач је нормална појава; у највећем броју случајева то није знак болести. Одиграва се „уместо движења телесног. Јаким напрезањем цигерице и трбушних мишића — додаје писац — бива ток крви бржи, и делатност свију удова јача“.¹⁶

Као за одрасле, и за дете је свеж ваздух врло важан чинилац, те га умерено и по упутству ваља износити из собе.

Детиње спавање, а са тим у вези и питање колевке, тј. љуљања, као и постеље исто тако је предмет саветовања у овој хигијени.

У телесном развоју и нези детета пробијање зуба почев од осмог месеца и одбијање детета од сисе има важну улогу, па им писац посвећује доста пажње. Тегобе које се онда појављују природно ишчезну ако се дете нормално негује и развија. У то време деци не треба давати „одвећ јаку рану и месо“. Што се тиче дојења, оно ваља да траје онолико колико је дете било у мајчиној утроби, и чим се почну јављати зуби, треба детету давати и другу храну. При одбијању од дојења ваља се држати правила: не одбити дете од сисе наједаред, нагло, већ га учити мало-помало на другу храну. До две године дете се мора хранити лакше сварљивим намирницама: крављим млеком, ушећереном кашом, пексимитом, гриз кашом.

Ако је писац до овог стадијума у дечјем развићу говорио само о телесној нези, то је пратило природни ток. Но, затим наступа време „управе детета у другом одсеку жи-

вота“. Јер дете, кад добије зубе, почиње не само јести но и говорити и ходати; онда наступа „душевно васпитање“. Јасно, писац погрешно мисли кад тврди да се тек у тим годинама (4—6) појављује „први траг душевног живота“.¹⁷ Међутим, значајно је пишчево запажање да је дете „од природе одвећ дружевно. Оно тражи друштво, а то је најбоље средство дете наравственим учинити“.¹⁸

У друштву са вршњацима или одраслим, међутим, децу треба сачувати од лоших примера. Мајка је прва и природна васпитачица, па је неопходно да она буде солидно образована; сама да буде добро васпитана. Земља не сме оскудевати у школама за женску децу, а то је била општа појава у време када су се ти погледи износили српској читалачкој публици. Посебно, мати и сва старија лица којим је дете окружено нека одржавају дечју веселост, која се нарочито постиже кад им се омогући да се довољно наиграју.

У погледу учења не треба преурађивати, а још мање децу у школи претоваривати разноврсним градивом. „Погледајмо на толике, и то сасвим разне предмете; на краткост времена, за које се предмети предају, а овамо је движење тела сасвим изостављено“.¹⁹

Истина, човек мора да располаже све већим знањем, али то се „и лако прибавити може лепим и лаким начином: методом, то јест практичним начином... Гледајте само на језгро, а обширности и страних разлагања оканите се... Школа има јединствено тај задатак, да положи темељ, да покаже пут којим би ученик даље корачати имао, и то поглавито треба имати пред очима: да буди и развија вољу ученика, да га спреми како би се сам усавршенствовао“.²⁰

Код узраснијих дечака, у доба претпубертета и пубертета, јавља се полни нагон, а често и онанија. У сваком случају, такав порок треба спречити. Због тога, сексуално васпитање је услов за даљи нормални душевни и телесни развитац. Најбоље средство за ово васпитање, односно за предупређење полног самозадовољавања код младежи јесте учење природописа. Поред тога, „ватање инсеката, тражење биља, копање шкољки и других камења, дају детету прилику да се истрчи и да се занима предметима који га од сваког могућег зла удаљавају“.²¹

Са таквим идејама које шири у српској читалачкој маси, свакако не у оној мери и интензитету како је то чинио Васа Пелагић, Валента постаје и васпитач одраслих и васпитач младежи.

Карактеристично је, а то је било за владе кнеза Михаила III Обреновића, који је имао и просветитељске намере владара апсолутисте, што је непосредно после појаве *Науке о чувању здравља* Јована Валенте, штампана 1865. године и *Поука о чувању здравља* од дра М. Розена.²²

Тринаест година после превода и прилагођавања Кодимовог дела *Наука о чувању здравља*, Валента се 1877. године подухвата обраде исте материје у делу *Хигијена — наука о чувању здравља*,²³ „по најбољим писцима“. Књигу је написао као већ искусни хонорарни професор хигијене на Великој школи, где је почео предавати 1871. године. Управо, то су систематизована предавања из овог предмета, која је држао откако је наследио дра Милана Јовановића-Морског на катедри за хигијену. У вези с тим писац је изнео: „Сама пак преподавања хигијене на вел. школи као науке треба да буду основана на начелима научним, треба да буду састављена од најбољих писаца и да се обзиру непрекидно на наше стање, наше обичаје. По томе сам — додаје Валента — ја од најбољих немачких и француских писаца саставио ову књигу и навео свуд, који су нам обичаји штетни, те их ваља оставити.“²⁴

Овај хигијеничар затим изражава наду да ће учитељи, свештеници, чиновници и друга одговорна лица прихватити изложена начела у његовом делу и извршити жељени утицај на народ.

Катедра за хигијену на Великој школи у Београду постојала је од 1865. године, али тај предмет није био обавезан за слушаоце. Тек од 1874. године хигијена постаје обавезна научна грана за слушаоце Философског и Техничког факултета, док правници нису слушали тај предмет. Професор Валента, међутим, налази да су научни разлози за хигијенско образовање врло јаки и озбиљни у модерном друштву, као што су у другом виду постојали још у старом веку у животу источних културних народа. „Законодавци старог века, који су у исто доба били и свештеници, лекари, судије и поглавари, јер је обим искуства и науке био врло тесан, ставили су хигијенске мере под окриље верозакоња, јер су добро познавали нарав човекову, да мало зна а још мање тачно врши прописе хигијене... Тако су поступали Ману, Зороастер, Конфуције и Мухамед.“²⁵

За историју наше здравствене културе, специјално за историју здравственог просвећивања, односно превентиве и дијететике, значајно је указати на изворе и литературу које је Јован Валента користио приликом писања своје *Хигијене* од 1877.

године.²⁶ На 252 странице дело Валенте обухвата следећа поглавља: Увод, а потом, распоређујући излагање по члановима, од 1 до 6 излаже се све што се односи на појам хигијене као науке: подела, важност; подела рада између хигијене и медицине, предмет засебне хигијене. Излагање о ваздуху врло је опширно; о другим састојцима ваздуха, исто тако.

Од тачке 18. па надаље изнета су хигијенска правила за чување здравља од разних обољења и епидемија; затим, о дезинфекцији, о дисању у затвореним просторијама. Одељак о становима, на основу назо-

Снимак насловне странице књиге Јована Валенте: *Наука о чувању здравља* из 1864. године

Photo de la page de garde du livre de Valenta *Science sur la protection de la santé* datant de 1864.

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 20061

НАУКА

ЧУВАЊУ ЗДРАВЉА

ПРЕВКО

из чешког дела „Zdrawowjeda“ од Д^р. Кодима

ПО ПОТРЕБАМА НАШЕГ НАРОДА

УМНОЖНО И САСТАВНО

Др. ЈОВАН ВАЛЕНТА,

ЧЛАН УЧЕНОГ ДРУШТВА И ДРУШТВА ЧЕСКИХ ЛЕНАРА, ПРАКТ. ЛЕНАР
У БЕОГРАДУ.

ПРЕГЛЕДАЛА И ОДОБРЛА ШКОЛСКА КОМИСИЈА.

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1864.

ра Петра Франка, Монфалкона, Полинија, изложен је од члана 24. до члана 33. О вентилацији у стамбеним зградама говори се у чл. 33—35, а о осталој хигијени у стамбеним просторијама у чл. 36—50; о клими и свему што је у вези са хигијенским прописима за чување здравља под датим климатским условима говори се у чл. 51—75. Важно поглавље Валентине *Хигијене* односи се на негу коже, односно негу организма и обрађено је у чл. 77—84. На крају књиге је излагање о светлости, чулу вида и чулу слуха, све то пропраћено хигијенским правилима за чување тих органа. На завршетку, чл. 89 говори о електрицитету у ваздуху, његовом извору, постанку; грому, олуји и хигијенским правилима о чувању живота од удара грома.

Мисао водиља у делу Јована Валенте истакнута је на самом почетку, у уводу, а гласи: „Да човек живот за цело продужити може, а да се и старац подмладити може, ако верно испуњава правила дијететике, ако се држи природног начина живљења... Сада је у опште припознато, да је далеко узвишенији задатак медицине, да болести предупреди и људе у здрављу сачува и одржи, а тек у други ред иде, да болести сазна и лечи.“²⁷

Као задатак хигијене Валента ће увек у први план истицати: 1) развитак умних и телесних сила, 2) осећање потпуног здравља у раду, одмору и уживању и 3) свестрано рационално задовољавање природних потреба. Тим путевима спроводи се огроман васпитни утицај захваљујући научним резултатима хигијене, оне гране медицинске науке која испред свега има у виду социјалну страну, тј. условљеност духовног и телесног развитка човека. Нема сумње, тиме се улази у широку и врло значајну област просветно-образовног рада који се спроводи како међу младима, тако исто и међу одраслима, формираним личностима, али које непрестано осећају потребу за самообразовањем.

Не сме се заборавити — истиче Валента — да је још Хипократ, отац медицине, највише полагао на дејство дијететичких средстава: на гимнастику и одмор; на уживање чистог ваздуха; на подесну храну; на брижљиву негу коже.

Четири године после појаве прве свеске *Хигијене* од др Валенте, у којој је за предмет писања узет в а з д у х, године 1881. појављује се друга свеска тог дела, која у средиште пажње ставља х р а н у. Наслов гласи: *Засебна хигијена — дијететика*, свеска II, II део — х р а н а.²⁸

При писању *Засебне хигијене — Дијететике* Валента је за основицу обраде узео

дело професора Ј. Панкеа: *Die Ernährung des Menschen. Die Naturkräfte, eine wissenschaftliche Volksbibliothek, II. Auflage, 19. Band, München, 1876.*²⁹

Када је приступио изради овог волуминозног дела, писац се држао мисли: „У нашим садањим околностима, држим, да је од велике важности посматрање и оцена појединих јестива у њиховој практичној употреби; а ту заузимају месо, вода, хлеб и алкохолна пића прва места.“ Предговор је Валента написао средином јуна 1880. године а књига му је штампана већ као бившем хонорарном професору хигијене на Великој школи, наредне године у Државној штампарији у Београду.³⁰

Поред наведене литературе коју је имао при руци, Валента је имао за изворе и дела на нашем језику, и то: *Дуван с погледа на здравље* од др Ђорђа Натошевића (Београд, 1870), као и расправе Симе Лозанића: *Анализе београдских пијаћих вода и анализа београдских бунарских вода*, објављене у „Гласнику српског ученог друштва“ 1875. и 1880. године.³¹

Као и у делу од 1877. године, Валента напомиње да је свој замашан рад *Дијететика* саставио „по најбољим писцима“. Он материју распоређује на пет глава. Глава прва — Мена материје и снаге у животу организма. Глава друга — Теорија исхране. Глава трећа — Наша јестива — обрађена су у одељцима: I 1) анимална храна, 2) биљна — вегетативна храна, 3) анорганска јестива; II — Алкохолна пића; III — Алкалоидна — наркотичка пића; Глава четврта — Опити исхране тела; Глава пета — Избор хрне по узрасту, старости.

У „Закључној речи“ писац утврђује: „Дијететика даје сваком своје прописе, своје савете у том правцу, да предупреди свако ремећење мене у телу; ако се ипак догоди тако поремећење — тј. боловање тела — онда — додаје писац — и дијететика има један једини савет: тражите што пре помоћ правог школованог искусног лекара.“

Улога исхране у предупређењу болести, посебно је наглашена, заузима главна место; то је пресудни чинилац у задовољном, здравом и срећном животу појединца и друштвене заједнице.

За Валенту као писца просветитеља и наставника значајно је што своје погледе и праксу заснива на приликама које владају у српском друштву. У том правцу је он и у часопису „Српски архив за целокупно лекарство“ испољио јасно свој став.

Заједно са агилним и плодним писцем др Владаном Ђорђевићем, објавио је питања за анкетни истраживачки рад у народној маси, на основу народног медицин-

ског искуства. У том кестионеру налази се 79 група питања распоређених у седам делова, од којих на први долази 14 питања; на други 17, на трећи 11, на четврти 9, на пети 5; на шести део 1 питање и на седми део 12 питања.

Необично је, при том што састављачи не објашњавају циљеве и задатке тог анкетног упитника, што можда и није било најнеопходније, али је свакако ваљало дати извесна ближа упутства како би скупљачи грађе о „народној медицини“ што боље извршили задатак.

На овом месту треба приметити да се у тих 75 „питања“ управо налазе групе, често и од по 15 питања. Прва група тиче се социјално-економских прилика људи који су објект испитивања; друга група односи се на полни живот; трећа група се бави грозницом и епидемијама. У четвртој групи има питања о умним поремећеностима — лудилу — а и празноверицама; у петој групи су питања о лечењу назеба, кашља, срчаних обољења, јектике — унутрашњих болести. У шестом делу питања се односе на горушицу, желудачне болести, стомачне болести — пролив, срдобоља, водне болести. И седми део питања тражи одговоре о томе како се у народу лечи пришт на прсту, затим црвени ветар, гнојнице, кила, отечене вене, пушчана рана, ујед пса, сломљена кост на руци или ноzi; лечење угнућа руке или ноге у народу; обичаји при смрти и уповавању.³²

Показано интересовање Валентино у наведеном правцу делом је претходило појави главних његових књига из области хигијене. Он је у свакој прилици указивао на то да резултате науке треба износити савесно, увек имајући пред очима обичаје и мишљење, односно дух који влада у средини где треба применити хигијенске научне резултате.

Мада не оригинална, дела Јована Валенте највише писана за наставне потребе, представљају запажен и озбиљан покушај да се у нашу средину пренесу највиша научна достигнућа Западне Европе.

II

ОПШТИ ПОГЛЕДИ О ОБРАЗОВАЊУ

Ослањајући се у приличној мери на погледе Стојана Новаковића, изнетих Министарству просвете после присуствовања испитима у београдским гимназијама,³³ Валента је већ у свом чланку о школским књигама за наше средње школе³⁴ показао заинтересованост и пуну спремност да до-

принесе развијању средњошколског образовања. Он пише: „Ваља једном знати: колико знања мора сваки приправник донети собом из основне школе и то из сваког предмета за гимназију, тако исто као што се данас већ Велика Школа осигурала да гимназијски ученик донесе извесну количину знања собом... На жалост сам и ја принуђен придружити се мњењу једног члана Просветног савета да наше гимназије не заслужују управо ни то име; да је стварна количина науке, коју ученик отуда износи, мања него у ма којој гимназији суседне Аустрије или Русије — а Немачку и Француску ни помињати нећу — и да је узрок томе опет у недовољној спреми за гимназију у основној школи.“

Очевидно, Валента је највећу пажњу посветио образовној страни, тражи узроке неуспеху основношколског образовања, а губи из вида унутрашње слабости гимназијске наставе које су се, у првом реду јављале услед недовољне педагошко-методске припремљености наставника средњих школа за тај позив. Идући за својом мишљу, у посебној расправи о реорганизацији гимназије Валента најпре поставља питање: „Да ли одговарају наше гимназије у садањем свом стању оној цели, рад које су оне основане“, — и одмах даје негативан одговор. Због чега је писац изнео такво тврђење? Са своје стране незадовољство показују и присталице хуманистичког и реалног правца образовања. Први су желели да се прошири настава старих класичних језика: латинског и грчког с њиховим књижевностима, док су други били за то да се повећа број часова из природних наука, посебно физике и хемије.

Но, у чему се састоји задатак гимназијског образовања и какав треба да му је циљ? По Валенти превасходни задатак гимназијске наставе састоји се у „буђењу и јачању духовног дара за хуманитарне цели, за схваћање и чежњу за науком. Према томе — додаје писац — ученици гимназијски треба да развију све своје способности душевне, да се снабдеју целим научним апаратом, који је дуждан, неопходно потребан да своје знање самостално прибаве и прераде.“³⁵ — Дакле, формалном принципу у образовању даје прворазредну важност. Чврсто убеђен у то, одмах затим тражи најпогоднија средства, управо такве наставне садржаје који ће бити најцелисходнији. За логичко суђење и буђење интелектуалне радозналости најпречи и најпотребнији предмети јесу класични језици и математика. Али, „ново је доба додало још и природне науке, којима су се на западу дуго одупирали и још данас одупиру,“³⁶ додаје

писац, па се залаже да се и природне науке уведу у гимназијску наставу. На основу већ стеченог искуства то је могуће извести, само под условом да се наставни материјал добро распореди.

Осим матерњег језика и класичних језика с књижевношћу, у гимназији нека је заступљен још и један жив језик; потом математика и природне науке: физика, хемија с минералогijом, ботаника и зоологија. Разуме се, поред та „три стуба“ наставне основе, а ради општег пунијег образовања нужна је географија и историја.³⁷ Међутим, наставно време седморазредне гимназије недовољно је за усвајање разноврсних и богатих садржаја тих предмета, те је неопходно да наша гимназија постане осмо-разредна. Износећи тај предлог, Валента подсећа да гимназије у Француској и Немачкој трају девет година, а у Русији, Аустрији и Италији осам година. Поред наведених чињеница, он наводи још неке, врло значајне за даље школовање наших свршених гимназиста. Колико је могао дознати, академијски савети Универзитета у Прагу и у Бечу због недовољне спреме српских кандидата медицине у класичним језицима, предвидели су накнадни испит из латинског и грчког језика. И из ових практичних разлога неопходно је продужити гимназијско образовање код нас.³⁸

Потребу, важност и корист класичних језика, напомиње писац увиђају и практични Американци, па их стављају у наставну основу својих средњих школа. Такво искуство и став, јамачно, врло су корисни и за наше прилике, што не значи да решења не треба тражити и према нашим условима. И када је управо предвиђено да се природне науке године 1874. „у нижој гимназији предају у ужем оквиру што више описно и што очигледније“, онда је за Валенту неопходно да се још више задржи на проблему реформе наше гимназије с обзиром на наставу природних наука, у коју првенствено улази минералогija, ботаника и зоологија. Први предмет не може бити узет у обзир за наставу у нижој гимназији, јер представља комплекс знања из физике, хемије, геометрије, стереометрије; то је тешка материја. Други је случај са зоологијом и ботаником, за које млађи гимназијалци могу да покажу знатно веће и трајније интересовање.³⁹

Из психо-педагошких разлога, у настави природних наука треба почети од најближих и најпознатијих предмета, тј. од животиња, односно од човека. У првом разреду гимназије ваља узети у обзир сисаре, птице, водоземце и рибе. У следећем разреду предмет наставе могу постати бескич-

мењаци и градиво из ботанике „са неколико ботаничких екскурзија“. У трећем разреду наставно градиво има да чине физичка посматрања и експерименти; у четвртом разреду анорганска хемија а у петом органска хемија. Расправљајући о овом дидактичком питању Валента наглашава: „Научној ботаници и зоологији треба да предходи органска хемија и процеси стварања и распадања органских сједињења.“⁴⁰ Писац даље налази да ботанику треба учити у VII разреду, а зоологију и дијететику у VIII разреду гимназије. Као лекару хигијеничару њему је необично стало да се дијететика uvede у наставни план гимназије, поготову када се тај предмет налази у наставној основи учитељске школе, више женске школе и богословије.⁴¹

Иако се залаже за равномерно учешће у образовном процесу друштвено-хуманитарних и природњачко-егзактних наука на средњем ступњу, било због студија медицине и права, било због општег утицаја наставе класичних језика и књижевности на формирање позитивних духовних, специјално интелектуалних својстава, аутор придаје прекомерну важност том делу гимназијске наставе. По њему: „Грчки језик јесте као једно око гимназијске наставе, ко га изгуби опазиће за кратко, да и друго око малакше — латински.“⁴² Колебање које овај писац показује у усмеравању односно одређивању типа гимназијског образовања природна је последица нових тенденција које су захватиле гимназијско образовање, на једној страни, и дуга који се одужује старим садржајима и вредностима, којима је и Валента имао да захвали за своје лично изграђивање и оспособљавање за вршење лекарског позива, на другој страни. Зато он диже глас против запостављања класичних студија „као природњак“, а „за појачану, снажнију наставу старих класичних језика“. Предлаже учење латинског језика од I до IV разреда гимназије, с тим „да се дотера до читања и разумевања Филора и Јулија Цезара а у 8-мом до Хорација и Тацита.“⁴³ Према томе, писац би да распореди наставу латинског језика и књижевности за све време гимназијског образовања. Грчки језик пак одређује да се учи од V разреда па до завршетка школовања у гимназији.

Са властитим идејама о реформисању гимназијског образовања, и то у време када се Главни просветни савет почео интензивно бавити основним школским проблемима, Валента се залаже за што веће и систематско богаћење збирки очигледних и наставних средстава, што се не може по-

стићи без сталног финансијског учешћа од стране државе или општина.⁴⁴

Непосредно, затим, врло активно се ангажујући, Валента је постао члан одбора за израду „Правила испита зрелости за ученике гимназије и реалке“, тако да је на десетом састанку Главног просветног савета, одржаног 1. августа 1880. године, предложио да се та Правила приме en bloc како „би се још овог месеца могла употребити у гимназијама и реалци“, поготову што су приликом израде учествовали три професорска савета гимназија и реалке, чланови Главног просветног савета и директори тих школа.⁴⁵

Као заинтересовани лекар хигијеничар и просветни радник Валента је могао доста да допринесе и решењу питања нових школских зграда и намештаја. Постао је члан специјалног одбора за то питање, а нешто касније, на тринаестом састанку Главног просветног савета наступио је као извештач тога одбора. Изложени пројекат је израђен по „најбољим школским хигијенама“.⁴⁶

Од питања која је Главни просветни савет претресао на својим састанцима прве године свога рада, 1880. године, свакако је најважније било питање преображаја средњих школа. О томе је поднет извештај специјалне комисије Главног просветног савету на четрнаестом састанку, почетком августа 1880. године. Онда су у раду Савета учествовали: потпредседник Јосиф Пецић, који је замењивао одсутног председника Јосифа Панчића, и редовни чланови: Јован Бошковић, архимандрит Нестор, Јован Ђорђевић, др Јован Валента, Милован Миловук и др Војислав Бакић, а као ванредни члан Светозар Милосављевић.⁴⁷

Специјална дебата о одборском предлогу вођена је на следећем, петнаестом састанку, средином августа 1880. године. Онда је Валента изнео своје слагање с одборским предлогом да учење почиње у основној школи у деветој години, и то из здравствених разлога, но није се сложио да се полска привреда учи само једну годину, већ две године. Том приликом изнео је предлог да се угледна газдинства подижу код свих манастира и на државним добрима.⁴⁸

Унеколико је морало тако бити, у дискусији се је пошло од проблема основношколског образовања, мада се на дневном реду налазило питање реформисања средњих школа, те се пристало уз мишљење дра Војислава Бакића да се изоставе не баш лака питања основне школе која ће ускоро доћи на дневни ред.

У најтешњој вези са покренутим дискусијама у Главном просветном савету о ре-

форми средњих школа, покренута је и дискусија о ревизији ондашњег наставног плана и програма за гимназије. На овоме се радило од седамнаестог до двадесет другог састанка Главног просветног савета, када је узео видног учешћа и Валента, као његов редовни члан. Овде је важно утврдити да се у погледу латинског језика и књижевности од стране специјалног сталног одбора за ревизију наставног плана за гимназије пошло умногоме за раније изнетим мишљењем Јована Валенте да се тај језик почиње учити од I разреда али с тим да траје до VII разреда, док није усвојено да се уведе грчки језик. Преовладало је мишљење да гимназији треба дати претежно реални смер. У тој ситуацији, Валента, као члан наставног одбора Главног просветног савета, био је задужен да образложи предлог у погледу распореда природних наука у гимназијској настави. Изложено становиште и предлог није прихватио др Лазар Докић. Он је устао против тог предлога наводећи да је природним наукама дат одвећ мали број часова, а нарочито зоологији и минералогiji.⁴⁹ Докић је остао у мањини са својим ставом природњака лекара на састанку коме је иначе председавао др Јосиф Панчић.

После извесног застоја у раду Главног просветног савета, за време од седам недеља, од октобра 1880. године опет се одржавају састанци Главног просветног савета, а под новим министром просвете реформама склоним Стојаном Новаковићем, уместо пређашњег Алимпија Васиљевића. Јован Валента је и тада редовно присуствовао састанцима највишег саветодавног тела у ресору просвете. Он се често заједно са Јосифом Панчићем и Лазаром Докићем налазио у комисијама које су прегледале и оцењивале књиге намењене настави природних наука или које су се односиле на физичко васпитање младежи.⁵⁰

Поред осталог, за Јована Валенту карактеристично је то што не само као лекар већ и као гимназијски професор и професор на Великој школи запажено учествује и када се ради о специјалним школским проблемима, као на пример о набављању наставних средстава. О томе је реферисао на двадесет осмом састанку Главног просветног савета, крајем новембра 1880. године.⁵¹

У наредној, 1881. години, када је уз најживље интересовање самог Стојана Новаковића припреман нови закон о основним школама, Јован Валента учествује у дискусијама врло разложно. Заједно са др Панчићем и др Докићем он одбацује један став у законском пројекту по коме учитељ у разреду може да ради са 80 ђака. Јасно,

такав законски пропис никако није могао бити прихваћен од здравствених и просветних радника каква су била ова три професора.⁵² Осим тога, по Јовану Валенти, за хигијенски живот у основним школама за не мање важан треба сматрати задатак школског надзорника да води рачуна о хигијенским приликама у школама које обилази; да школе нису претрпане ученицима, јер би то угрозило здравље и живот школске омладине.⁵³

III

ДИДАКТИЧКА СХВАТАЊА

Као познати наставник Београдске гимназије и Велике школе који је постао редовни члан Главног просветног савета, Валента је у расправи *Школске књиге за наше средње школе*⁵⁴ у концизном облику изнео своје погледе о том питању. На самом почетку он заступа мисао: „Све што се предаје, или што се од стране учитеља са ученицима ради, не може постати и њихова духовна својина, докле нема нарочите књиге, у којој се све налази, која их често опомиње на предавања и из које ученик може све да понавља.“⁵⁵ Извесно, таква књига, тј. уџбеник мора да поседује потребне особине па да најбоље послужи циљу. Пре свега: 1) таква књига не сме бити сувише велика и опширна; 2) не сме бити писана „високим“ стилем, јер би наставнику отежала посао у дидактичком погледу; 3) не сме бити штура, да „нема односно свог садржаја“, јер онда не подмирује наставне потребе.⁵⁶

Из тих захтева које писац поставља уџбенику одмах се види да се ту не налазе праве позитивне мисли, којим би се у одређеној форми дао дидактички правац од пуније користи. Даље он тврди да има врло мало добрих уџбеника; постојећи уџбеници показују многе недостатке. Поред осталог, они садрже врло много наставне грађе, а што је још горе, и садржај им је често нејасан, па је потребно да их наставник посебно тумачи. Главни узрок таквом стању Валента налази у томе: „... што нема нигде тачно омеђенога програма, одређене коликоће предмета, колико се знања у коме предмету за извесну школску годину обрадити има.“⁵⁷ Узрок лошем квалитету уџбеника је и у употреби различитих метода, односно полазишта писаца при састављању уџбеника. Писац сматра да и за ниже разредне гимназије треба применити у настави историје прагматички начин, а не биографски или такозваних слика. Још више је то случај у јестаственици, код које су садр-

жина и методе такве да не одговарају образовној сврси. Да поткрепи овај став, Валента цитира речи Светомира Николајевића, професора Велике школе, који износи: „Кад није одређено, напред прописано, шта се и колико се из које науке има учити у овим или оним класама средњих завода, онда је остављена слобода појединим писцима да са стране, без довољне контроле од стране централне управне власти, уносе у школску наставу своје субјективне погледе и методе, који могу врло лако и често сударати се са основним начелима општег народног васпитања и са захтевима педагошким.“

Размишљајући о томе како би се ефикасно дошло до најбољих уџбеника, Валента поред захтева за прецизно одређеном количином наставне материје, при чему треба имати на уму не само ступањ развита интелектуалних снага школске младежи већ и друштвене захтеве у погледу образовања, истиче и начело да један предмет треба да је у „хармонији и у сагласности с осталим предметима“.⁵⁸ А „правац и дух“ школских књига мора бити „чисто објективан — удаљен од сваког страначког духа, било у погледу политичном, верозаконском или народном“.⁵⁹

Негово је мишљење да наставници појединих струка, а потом редовни и ванредни чланови Главног просветног савета, свакако у сарадњи са професорима Велике школе, ваља да раде на детаљном плану и програму за уџбенике. Затим се могу ангажовати писци или расписати конкурс на коме ће се учествовати анонимно, после чега стручни одбор даје мишљење о поднетим рукописима. Након стручно-научне оцене рукопис се даје на преглед „филолошко-терминолошкој“ комисији, чији је задатак да ради на утврђивању терминологије по струкама у средњим школама. Напокон, пошто се одштампа ограничен број примерака прихваћеног уџбеника, по Валенти, „последњи преглед“ врше наставници одређеног предмета и од њих се тражи да ставе примедбе. Тек на крају наведеног рецензентског процеса штампа се потребан број ваљаног уџбеника који треба да послужи пет-шест година. Даљу проверу вредности усвојеног уџбеника извршиће наставна пракса, па ће се од два или три објављена уџбеника временом показати, на основу потражње, коме треба дати предност при прештампавању. Валента сматра да је за њега као члана Главног просветног савета још на почетку необично важан задатак око састављања „учебних књига“ „... без којих нам напретка у нашим школама нема“.⁶⁰ Основу за такав рад даје добар наставни

план и програм, што је у оно време истицао и Стојан Новаковић у једном званичном акту Министарству просвете, пошто је извршио ревизију наставе из „филолозијске струке“ у београдским средњим школама.⁶¹

Практичним дидактичким питањима Валента се позабавио и средином 1881. године, када је у име наставног одбора Главног просветног савета, коме су били придодати још Јован Ђорђевић и Милош Зечевић, оба истакнута београдска гимназијска професора, прочитао на педесет првом састанку Савета, 7. маја 1881. године, студиозан извештај о програму по коме би се имала предавати географија у средњим школама.⁶² Тај програм би управо требало да буде основица за писање уџбеника географије за средње школе. Он сматра за неопходно да најпре претресе и изложи извесне важне моменте који се тичу предавања географије у основној и средњој школи, а неки на писање уџбеника уопште, географије напосе.

Што се тиче наставе географије, најпре треба одредити: „колико географијског знања треба ученик да донесе из основне школе?“⁶³ Затим, нужно је одредити: „колико треба да се ученик из географије спреми у гимназији... и у којим разредима и са колико недељених часова да се предаје овај предмет у гимназији“.⁶⁴ Одмах затим писац износи мисао да: „Ученик у гимназији не може, а и не треба још да буде специјалиста ни у ком предмету, јер би му та тежња пореметила хармонију његовог образовања; али треба да је у сваком предмету толико спреман, да — ако жели у ком предмету специјално напредовати — може то чинити сам својом даљом радњом и студијом.“⁶⁵

Валента препоручује да у једном од нижих разреда гимназије ученик утврди и прошири оно знање које доноси из основне школе при чему се увек треба држати начела у наставном раду на том ступњу да се иде од ближег даљему, од познатијег ка непознатијем. У „вишој гимназији“ могла би се географија у једном од највиших разреда предавати са три часа недељно, и то „начином већ више научним и у реду систематском“.⁶⁶ Приликом изношења наведених мисли Јован Валента и његове колеге у наставном одбору Главног просветног савета ослањају се на Шмитово писање у „Енциклопедији“ (11, 911), значајном делу на немачком језику, и сматрају да је распоред градива по концентричним круговима најподеснији, и да не треба задржати „досадашње цепање истога предмета... и боље би било, да се у сваком разреду сврши цео предмет, па онда да се за сваки разред напише и засебна школска књига“.⁶⁷

У споменутој расправи Валенте и сарадника поводом програма за наставу географије у средњој школи, посебно и истакнуто место заузима питање како треба писати школске књиге. То излагање представља значајан методички допринос. Аутор у први план ставља мисао: „Уџбеник ваља да се управља према захтевима наставе, а не обратно.“⁶⁸ Психопедагошки даље развијајући такво схватање, Валента, главни творац те студије наставног одбора Главног просветног савета, подвлачи да књига за ученике, на пример, узраста од 9—12 година, тј. у првом гимназијском добу, ни у ком случају не сме бити писана високим стилем. Таквих „академијских“ уџбеника боље и да нема. И као у једној пређашњој прилици, тако и у овој он се ослања на једног немачког аутора који у чланку под насловом *Наставни план* прецизно формулише мисао: „У рукама ученичким школске су књиге често неопходно нужне као помоћна средства за учење и за понављање, како би се избегло и диктирање које много времена одузима и погрешно писање за наставниковим предавањем, како би ток наставе био правилан и како би се одржала сагласност у методи између стручних наставника различитих разреда.“⁶⁹

Када се ради о нашем образовању, за наше школе и за наше ученике не могу бити од пуне користи прости преводи ма и најбољих страних уџбеника, додато је у реферату који је упућен на разматрање Главног просветног савету. У даље императиве који се постављају добром уџбенику налази се и онај који гласи да он „не треба никад да је сувише велики“, тако да и у њему ради скраћивања не би смело ништа да се „брише“, већ само додаје од стране наставника, ако буде требало.⁷⁰ К томе, не мање је важан захтев да у школску књигу уђе само оно градиво „што никаквој сумњи и никаквом спору не подлежи“. Дакле, научна веродостојност и последњи резултати науке треба да нађу места у уџбенику.⁷¹

Осим наведених главних принципа о којима је дужан да води рачуна сваки писац приликом израђивања уџбеника, писац не пропушта а да не истакне захтев и о томе да се у уџбенику за гимназије „не кују српска техничка имена ако их сам народ није сковао. Од оваквих новоскованих речи — додаје се још — наука нема никакве користи, а наставник и ученик имају само сметње и штете, јер морају трошити и време и труд за изучавање двојаких термина, и српских и научних“.⁷²

Изнети погледи тичу се проблема писања ма ког уџбеника. У датој ситуацији, међутим, он је као носилац мишљења и става

наставне комисије Главног просветног савета истакао и посебне захтеве који треба да важе за уџбенике географије. Тако, у наставној материји из географије мора се добро пазити на изговор страних имена — „да се не метне тек од ока, како писац мисли, да се неко место или нека земља зове“.⁷³

Да би у вези са значајем географске наставе за образовање поткрепио свој став, Валента наводи речи чувеног немачког педагога Јохана Хербарта из његовог дела *Нацрт педагошких предавања*, где се подвлачи: „Географијска настава може се јако ограничити, али је не треба омаловажавати. Она мора остале научне предмете везивати и у свези држати. Без ње колеба се све.“ Ту идеју о дидактичко-педагошкој вредности и улози наставе географије касније су прихватили и даље разрадили Хербартови следбеници, тако да је принцип асоцијативности и концентрације у целокупној настави посредством географије хипертрофиран. Но, тај принцип повезивања разних наставних предмета који се спроводи захваљујући географији, Валента и сарадници поткрепљују и речима другог немачког аутора који наглашава: „Ни најодушевљенији поштовалац научне географије не сме губити из вида, да ће она управ због свога бескрајно богатог материјала, због своје стесне свезе са свима природним наукама и са историјом још дуго, можда за навек бити за научни поступак у средњој школи задатак тежак за решавање, — већ с тога, што ће најмање наставника имати нужних за то знања у исти мах из природних наука, из математике и из историје.“⁷⁴

Улазећи у појединости, дакако, добра настава географије не може се замислити без мапе, јер „... главно посредовање треба да на се прими око“. Отуда је преко потребно да у уџбенику за овај предмет буде довољно слика и скица. Још је неопходније да школа има нужне веће мапе „за дувар и мањи школски атлас за ученике“.

Откако су изнели главне идеје о настави географије и о уџбеницима за тај предмет који треба да стекне „право грађанства“ у процесу средњошколског општег образовања, чланови наставне комисије Главног просветног савета, којој се овом приликом, као и у другим приликама Валента нашао на челу, дали су програм за писање географије за први разред ниже гимназије. У њему је поред основних знања из елементарне геометрије, затим елементарних појмова из математичке и физичке географије, као и топографије Београда и околине, било обухваћено још и следеће: Европа, Азија, Африка, Америка, Аустралија и до-

датака са седам нових тачака, односно доста опширних партија, као на пример, „преглед“ људи по народности (српске земље), или „прегледи“ људи по вери, и томе слично.⁷⁵

IV

СТРУЧНО-МЕТОДСКИ, РЕЦЕНЗЕНТСКИ И ОСТАЛИ РАД

Већ је указано да је Валента као редовни члан Главног просветног савета био врло активан у његовом наставном одбору, који је за пленарне састанке обрађивао поједина питања и подносио их на даље разматрање и решење. Тако је заједно са архимандритом Н. Дучићем, др Л. Докићем, М. Миловуком и Свет. Николајевићем учествовао у спремању реферата „о пројекту Закона за уређење народне библиотеке“, који је поднет на претресање тридесет петом састанку Главног просветног савета, одржаном 15. јануара 1881. године. Истина, ту се радило о изменама и допунама Закона о Народној библиотеци и Музеју, али се тицало важних момената за будућу њихову организацију и делатност. У начелној дебати испољила су се различита становишта, те пројекат није усвојен из следећих разлога: 1) што поднесени пројекат ставља Библиотеку и Музеј у неку зависност од Велике школе, 2) што треба одвојити Библиотеку од Музеја тако да библиотека буде засебан самосталан завод, а музеј да дође под Велику школу, пошто је чувар музеја професор археологије у Великој школи, 3) што је законом о изменама и допунама у устројству Велике школе од 25. јануара 1880. године већ одвојен Музеј од народне библиотеке, „па га сад не треба овим новим Законом опет спајати“, и 4) „Према свему овом да би требало поднети нарочити законски предлог за народну библиотеку, а други за музеј“.⁷⁶

Средином марта 1881. године проглашен је Закон о Народној библиотеци и музеју у једанаест чланова, тако да је пређашња сугестија Главног просветног савета о посебним законима за те културне установе занемарена. То је учињено за министровања Стојана Новаковића у просвети, а под кнезом Миланом Обреновићем, највише услед неповољне финансијске ситуације у држави.

Поред осталих, један од задатака чланова највишег стручног саветодавног тела у области образовања састојао се у прегледању и давању мишљења о рукописима школских књига које су аутори нудили Ми-

нистарству просвете да их штампа. По правилу, рецензије су вршене комисијски, а то је тражило доста времена и напора од стране ангажованих, међу којима се често налазио и Валента.

Од четири реферата о поднетим рукописима за школску употребу које Валента са још једним прегледачем саопштава Главном просветном савету у току 1881. године два реферата односе се на уџбенике за предмет чување здравља. Пре тога, заједно са Јованом Жујовићем, Валента је прегледао и дао неповољно мишљење о рукопису *Минералологија или наука о минералима, за почетну наставу* од А. Николића.⁷⁷ Своје оцене о наведеном делу оба рецензента саопштила су на четрдесетом састанку Главног просветног савета, 19. фебруара 1881. године. Ти реферати „о природној историји сва три царства или науци о природним земаљским производима I део... за почетну наставу и самоуке, по Лајбнишу, Шубертима, Шилингу, Сајферу, Вагнеру“⁷⁸ сагласни су у томе да се поменуто дело не може препоручити за школску употребу, јер су у њему дефиниције нетачне а често и погрешне, а језик је тежак. Рукопис није прихваћен.⁷⁹

Ускоро затим, већ на четрдесет другом састанку Главног просветног савета, 5. марта 1881. године, Валента чита свој и др Лазар Стефановића реферат о томе: да ли треба прештампати *Хигијену или науку о здрављу од Милана Јовановића-Морског*. Оба реферата су нашла да та књига није подешена за школску, односно средњошколску наставу, па је Савет донео одлуку да се не препоручи за прештампивање.⁸⁰

Као редовни чланови Главног просветног савета Валента и др Лазар Докић били су задужени средином 1881. године да прегледају и даду свој суд о рукопису Драгутина Дединца *Јестаственица за више разреде гимназије, I део Зоологија*.⁸¹ Најпре у свом писменом реферату Валента износи незгоду што се наставни план и програм за гимназије налази на прагу доношења и што ће то убудуће упућивати писца уџбеника у ком обиму и којим садржајем да приступи изради. Рецензент није намеран да улази у дубље оцењивање рукописа, па напомиње: „тим више има разлога такво мњење просветном савету поднети: што је школска литература за сада добром књигом заступљена а то је зоологија од проф. Ј. Панчића, која се и у довољној количини у државној печатњи налази“.⁸²

Валента је прочитао цео рукопис од 74 табака и нашао је више недостатака, од којих је највећи неравномерна обрада појединих партија; класификација животињс-

ког „царства“ је застарела. Осим тога: „Сама подела сисара је лошија, но што је пре 20 година Панчић извео; јер се не узима на развитак младунаца ни најмањи обзир, а то је једно од главних начела данашње научне зоологије.“⁸³ Наведено дело рецензент поготову не може позитивно оценити и препоручити, јер сваки нови уџбеник мора бити бољи од претходних. Негативно мишљење о Дединчевој *Јестаственици — I део Зоологија*, том приликом дао је усмено на шездесет трећем састанку Савета и др Лазар Докић, те је донето сагласно решење о томе да се понуђени рукопис не узима у обзир.⁸⁴

Валента је имао знања за оцену дела из области природних наука са којима се упознао за време студија, слично знању његових колега др Јосифа Панчића и др Лазара Докића, но компетентнији је био за дела из области медицинских наука. Тако, заједно са секретаром санитетског одељења др Л. Стефановићем поднео је приказ књиге *Школска хигијена* од др Багинског, у преводу др Јарослава Кужеља и Јоксима Марковића. Главни део посла пао је на др Л. Стефановића свакако и због тога што је Валента био писац дела таквог садржаја, па је желео да унеколико остане по страни, како се не би довела у питање његова објективност. Само дело, које је написано од стране више аутора је „изврсно и темељно написано“, примећује рецензент, и садржи четири главна дела: I — Школско здање и његово уређење, II — Хигијена наставе, III — О упливу наставе на здравље — школске болести; IV — Хигијенски надзор над школама. Та *Школска хигијена* изложена је на више од 40 табака. Превод је дат у целини, мада је требало узети само неке делове, према условима нашег школског живота. Но, превод је врло лош и далеко од српског књижевног језика. Оба рецензента, др Стефановић и Валента, сагласно су оценили рукопис превода као сасвим неподесан, што је од Главног просветног савета на 73. састанку од 21. октобра 1881. године усвојено.⁸⁵

И у следећој години предстојао је замашан стручно-рецензентски рад. На деведесет осмом састанку Главног просветног савета, 27. јануара 1882. године, пошто је др Јосиф Панчић прочитао свој потом усвојени реферат о *Геолошком развићу животиња* од Гордија, у преводу суплента Велике школе Јована Жујовића, редовни члан тога Савета др Јован Валента саопштио је свој реферат о делу др Милана Јовановића-Морског *Народни лечник, поука о животу и здрављу*, у шест свезака, од којих му једна свеска није била предата.⁸⁶

Валентина рецензија је исцрпна, студиозна. Све расправе у *Народном лечнику*, 32 на броју, рецензент сврстава у више група. Првој групи припадају чланци под насловом: *Увод, Једна реч матери и Хоћемо ли се праштати*. Другој групи припада девет чланака, и то: *Зашто нам гину деца, Дечије болести, Нега и начин повијања деце, Одвикавање од дојке* и тако даље. У првом чланку ове групе писац констатује да су незнање родитеља, нехат њихова, неспремност матере за њен природни позив, главни узроци велике смртности деце. — У трећој групи чланака расправља се о обичајима „који нас сатиру“.⁸⁷ У четврту групу стављене су расправе о јелу и пићу, и то: *Су чим ваља да отпочне јело и пиће, Ваздух, Вода, Зашто једемо, Премного и премало*. И последњој групи чланака у *Народном лечнику* дра Милана Јовановића припадају расправе: *Рачунајмо са нашим животом, Зашто људи ретко живе дуго, Колико је човеку додељено живота, Примери старости*.

Пошто је пажљиво проучио дело, у закључку Валента подвлачи да су сви ти чланци „за наше учитеље лако појмљиви, да су с погледом на наш Српски народ писани, да је тон писца патриотичан, онда сам нашао довољно разлога: поднети Просветном савету мој предлог: да се та књига препоручи као добра хигијенска читанка свима учитељима и то да се свих 6 свезака у I књигу везане могу дати“.⁸⁸

Такво мишљење, међутим, није поделио други рецензент др Лазар К. Лазаревић, који је као ванредни члан Главног просветног савета исто тако добио задатак да рецензира дело др Милана Јовановића.⁸⁹ Он је у *Народном лечнику* нашао доста грешака, наивности и непотпуности. Лазаревић сматра да се књига не може препоручити ни за поклањање ученицима, школским књижницама, „ни за спомоћне књиге учитељима“.⁹⁰

У погледу штампања дела дра Милана Јовановића-Морског *Народни лечник*, те збирке чланака која би према предлогу Валенте била објављена у Београду као посебна књига, преовладало је мишљење др Лазе К. Лазаревића. Нешто касније, међутим, то дело др Јовановића-Морског штампано је у Новом Саду.

Три месеца после реферисања о *Народном лечнику* Валента је одређен за члана одбора који ће прегледати и оценити вредност трију дела за прештампавање из области природних наука, и то: *Зоологија и Ботаника*, чији је аутор Јосиф Панчић, *Ботаника* од А. Покорног и *Зоологија* од Косте Црногорца. Реферат о наведеним уцбе-

ницима, од којих су прва два оцењена позитивно уз предложене измене, док трећи уцбеник није препоручен за штампу, прочитан је на сто шестом састанку Главног просветног савета, који је одржан 31. марта 1882. године.⁹¹ Поред Валенте, референти су били још: Јосиф Панчић, Лазар Докић и Бор. Б. Тодоровић.

Пореклом и образовањем Чех, Валента је био присно везан за своју стару домовину. Он не само што је гајио љубав према Чешкој већ жели да стање њеног образовања прикаже српској читалачкој публици, посебно просветним радницима. На позив одговорног уредника *Просветног гласника*, органа Министарства просвете и црквених послова, Стевана Д. Поповића, да се подухвати приказивања достигнућа чешког народа у култури и просвети, он то врло радо чини. Ово је изразио у пропратном писму уреднику Поповићу, уз свој чланак под насловом *Чешки музеј*, објављен у првој свесци тог органа Министарства просвете за 1882. годину, рекавши између осталог: „...Старање за просвету у Чешкој једна је од најсјајнијих појава данашњег народног живота, а материјалне су жртве веома велике и њих приносе поједина лица, општине, срезови и цела чешка круновина напоредо са појединим корпорацијама. Биће ми права утеха — додаје Валента — што ћу моћи показати нашој читалачкој публици раније свезе које су међу српским и чешким првацима постојале и тако бар неки камичак за грађу наше словенске литерарне узајамности допринети“.⁹²

Узевши за предмет приказивања *Музеј* у Чешкој, и с њим у најтешњој вези *Матицу чешку*, писац је хтео да се српска интелигенција више упозна са оним установама где је развијен снажан културни систематски рад, посредством науке и образовања, у одбрани од туђинштине. Откако је указао да су после битке на Белој Гори — чешком Косову — 1616. године наступиле тешке прилике за друштвено-политички, књижевни и остали живот Чеха, требало је да прође више од једног столећа, подвлачи он, па да се почну јављати први знаци обнове народног живота. На то је доста утицало француско пресветитељство преко енциклопедиста, тако да је 1769. године основано Краљевско-чешко друштво за потпомагање и развијање наука, затим Патриотско друштво за пољску привреду, а године 1796. Академија сликара. И ускоро, на почетку XIX столећа, године 1803. Политехника, а године 1810. Друштво за потпомагање и развијање музике, „које је подигло одмах знамениту школу, консерваторијум чешки“.⁹³

Нешто пре тога, на измаку XVIII столећа, нису успели покушаји чешких родољубивих књижевника, као и историчара Пелцела и групе песника да се оснује друштво за потпомагање чешке литературе, тј. књижевног народног језика. „Гвоздена рука германизма и апсолутизма — додаје Валента — томе није дала за право“.

Упркос свим тешкоћама, а након Наполеонових ратова, када се Чешка у саставу Аустроугарске монархије опоравила, приступило се реализацији идеје о Чешком музеју, који добија статус правног лица царским решењем, марта 1820. године. Обилни прилози са више страна у предметима и у новцу ударају основу те значајне установе, која првобитно добија назив: Друштво народног музеја у Чешкој краљевини.⁹⁴ Велики циљ тога Друштва је одређен: скупљати уметничка дела, природне предмете, „стародревности“, уређивати збирке — и „стављати их на уживање, како би се наука, уметност и радност унапредиле“.⁹⁵ Констатујући затим да је предвиђено стварање седам збирки за историју и географију „бохемика“,⁹⁶ писац подсећа да је у први Одбор Чешког музеја ушло и пет научника, од којих се нарочито залагао за напредак Музеја Добровски, а касније и Палацки. „Најважније дело одбора — пише Валента — пада 1830. године јер се тада одбор решио, да оснује из своје средине Матицу чешку, којој би био главни задатак старати се о напретку и радити на развратку чешког народног језика и његове литературе“.⁹⁷ Особито постаје заслужан Палацки за разграђивање Чешког музеја, при чему се историји даје много видније место него пређе.

За нас Југословене посебно је значајно што је после пада Баховог апсолутизма изабран за почасног члана бискуп Јурај Штросмајер који је Чешком музеју поклатио 1.000 форинти.⁹⁸

Захваљујући Чешком музеју, за научни успон чешког народа особито је знаменит славни Пуркиње, који је стајао на челу секције за природне науке; он је остварио замисао да се цела Чешка научно проучи у свима правцима.⁹⁹

Но, поред најважнијих својих задатака, Чешки музеј је постигао још један циљ, наиме: јавила се тежња да се некадашња слава чешких високих школа — *Alma et antiquissima mater Universitas Pragensis* васкрсне и да народни језик опет буде уведен на Универзитету. „А ево — додаје писац — нема ни 50 година од постанка чешког музеја, па и та се жеља испуни!“¹⁰⁰

Поставши сарадник Просветног гласника, Валента је посебно желео да изнесе јед-

ну „од најсјајнијих појава данашњег народног живота“ Чешке — у погледу школског образовања. То је он учинио у расправи под насловом *Јавна настава у краљевини Чешкој*, објављеној у четири наставка, у којој је документовано изнето стање образовања на почетку девете деценије прошлог столећа.¹⁰¹

Уз један краћи историјски осврт, приказао је и стање образовања у оквиру општих прилика у Чешкој, и то на основном, средњем ступњу и на универзитету.¹⁰²

Након излагања о учитељском кадру, значајно је излагање Валента нашој јавности о томе *Како деца походе школу, Помоћна учила и резултати наставе*.¹⁰³ Кандидати за учитељски позив спремају се за васпитачки и наставнички рад у 14 учитељских школа, по 7 за чешку и немачку народност.

Пажња писца чланка *Јавна настава у краљевини Чешкој* на крају усредсређена је на стање основних школа с обзиром на материјално-финансијску базу, при чему два табеларна прегледа прихода и издатака статистички приказују услове, какви би се пожелели и у нашем школству.¹⁰⁴ Тај момент указивања на жртве које се чине у тој словенској земљи подсетник је и за све одговорне факторе у Кнежевини Србији да пођу наведеним примером, који је врло поучан у многим погледу, па да се постигне напредак.

Гимназијско образовање у Чешкој које је постојало већ у XIV веку, када су установљене и велике школе, предмет је доброг дела Валентине расправе. Писац пружа исцрпан преглед развоја ове врсте средњих школа,¹⁰⁵ из чега се види да је у њима превлађивао класицистички дух, па је 1882. године на пример, латински језик био заступљен у свим разредима (I—VIII) са 50 часова, грчки од II—VIII разреда са 28 часова, а математика, алгебра и геометрија са укупно 26 часова за све време школовања. Управо, такав је наставни план био на снази у Аустро-Угарској, који је важио и за гимназије других народности, па и чешке.

Гимназије су јавне просветне установе, државне или општинске, или црквено-религијских друштава, као и приватне. По правцу образовања оне су класичне или реалне са осам разреда, после чега се полаже матура.

У ондашњем систему чешког образовања, од средњих школа постојале су и реалке, пољопривредне школе, занатлијске школе, стручне школе за рударство, „препарандије“ — учитељске школе, трговачке школе, специјалне школе за музику, сли-

карске академије; затим: школе за глувоне-ме, школе за слепу децу, војне стручне школе о којима се не говори опширније, већ се само спомињу.

„Чешком свеучилишту“ „... славном споменику владавине великог краља Карла IV и споменику некадашње величине краљевине Чешке“,¹⁰⁶ Валента даје доста места, полазећи од његовог оснивања у „Златном Прагу“ 1348. године, када је издата „Златна була“ Карла IV, док су прва правила — *Liber studiorum universitatis* — написана тек 1360. године. Подсетивши да су првобитно постојала четири факултета: теолошки, правнички, медицински и филозофски, и да је Универзитет у Прагу — *Comunitas studii pragensis* — био подељен на четири народности: чешку, баварску, пољску и саксонску, у потоњем излагању писац прати историјски развој организације Прашког универзитета,¹⁰⁷ обухвативши оснивање факултета, Бурзе — колегије, Време народног покрета — до године 1620. и после тога. Завршни део тиче се најновијег стања на факултетским студијама, а написан је на основу једног чланка педагошког листа „*Pedagogium*“.¹⁰⁸

Валента је сматрао најважнијим да изнесе суштинске промене које су се одиграле у Чешкој после 1848. године, као и после пада Баховог апсолутизма, и посебно борбу представника чешког народа и његове интелигенције за увођење чешког језика у наставу на факултетима. Подвучена је улога Константина Јиречека као народног посланика који се борио у „Рајхсрату“ за универзитет са чешким језиком у настави. Најзад, почетком 1882/83. године у Прагу су организована два посебна универзитета, један за чешку и један за немачку народност.

На завршетку расправе писац говори о тешкоћама тамошњих младих научника да се пробију, и напомиње: „О томе би писац ових врста могао много приповедати. Многи су од њих неимајући довољно средстава за своје издржавање, морали посведневно својом практиком свој свакидашњи хлеб да зарађују, а само ноћу ако су могли који час да се и научним радовима занимају. За штампање њиних дела и умних производа — наставља писац — није се налазио ни један мецен, ни једно друштво, а Немцима стајашу обилата средства и добре награде на расположењу.“¹⁰⁹

*
* *

Образован на изворима европске медицинске науке свога доба, Валента је пошав

од уважавања природних наука, особито биологије, прихватио последње резултате са жељом и намером да их стави у службу српског народа, у чијој је средини провео највећи део живота. Као лекар практичар а затим и управник Београдске болнице, он сматра да је хигијена најзначајнија област медицине, те јој се посвећује и као хоно-рарни наставник на Великој школи, и као наставник Београдске гимназије.

За хигијену односно дијететику, тако значајну нормативну дисциплину, слободно се може рећи да је снажан инструмент опште науке о васпитању, која у физичкој страни човековог бића, тј. у његовој телесној крепкости и здрављу види базу свег задовољног и срећног живота појединаца и друштва.

Просветитељске тежње интелектуалних кругова XVIII столећа — *Siècle des lumières* — које су се пренеле у XIX столеће кроз разне манифестације, културне и социјалне, у хигијеничарима новог времена имале су духовне следбенике, само са врло значајним новим квалитетом. Не више у сфери морално-филозофских преокупација, често огрнутих идеалистичким, па и метафизичким плаштом, лекари просветитељи који су се јавили у војвођанској и србијанској средини полазе од нових чињеница и од нових идеја. У првом реду они цене егзактно проучавање органске природе, човековог тела пре свега, и с великом надом користе методе истраживања, објективно посматрање, експериментисање и статистику. И др Јован Валента као један од првих хигијеничара у Кнежевини Србији, чија је амбиција била да настава хигијене постане обавезна за слушаоце свих факултета Велике школе у Београду, као и др Милан Јовановић-Батут за њим, у својству професора јавне хигијене и судске медицине, популарисали су медицинско знање, тј. знање из области хигијене и дијететике, пратећи при том последње резултате и проучавајући појаве и здравствене навике наше средине. Валентин рад у овом правцу обележава почетак пута, што се нарочито показало у формулисању упитника за испитивање народне медицине у сарадњи са др Владаном Ђорђевићем, док ће Батут касније дубље захватити проблеме користећи се претежно статистичком методом.

За нашу културну историју, посебно за историју здравствене културе, најтешње повезане са општим педагошким струјањима последњих деценија прошлог столећа, значајним моментом ваља сматрати учешће Јована Валенте у напорима да се подигне на виши ступањ школско образовање и васпитање. Посматрајући његову активност са

овог гледишта, утврдићемо да је он, као хигијеничар који се уклопио у школске проблеме, старајући се како о телесном тако и о душевном здрављу, дао на овом пољу видан допринос. Његово редовно чланство у Главном просветном савету је запажено и цењено. Многи подухвати и решења врховне просветне управе у Србији у Јовану Валенти имали су савесног и преданог сарадника. Ако се још има на уму да су састанци Главног просветног савета одржавани често, и да је присуство др Валенте у наставном одбору Савета исто тако често и плодно, као и да су све те дужности биле почасне, тј. вршиле се без новчане награде, онда тим више ваља ценити побуде које су Јована Валенту навеле да учествује у решавању педагошких проблема, особито проблема средњег образовања.

Валенти су одата признања као вредном културном раднику најпре тиме што је изабран за члана Српског ученог друштва, а и тиме што је постао хонорарни наставник на Великој школи. Но, за собом је оставио као трајну вредност стручно-научне радове који су објављени као посебна дела или као прилози сарадника у „Архиву за целокупно лекарство“ и у угледном органу Министарства просвете — у „Просветном гласнику“, који је, иако званични орган, давао места борби стручних и научних мишљења, све у тежњи да се искристалишу схватања и утре пут најбољој могућој пракси, која у области васпитања и образовања није могла достићи жељени ниво услед неповољног унутрашњег политичког живота српске државе и ратова које је водила последњих деценија прошлог столећа.

НАПОМЕНЕ — ИЗВОРИ

¹ Др Владимир Станојевић, *Историја медицине у Србији*, 247—248. Рукопис дела се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, Бр. 13339.

² Ibid., 247. — Лавослав Глесингер, у својој монографији *Чехословачко-јужнословенске медицинске везе у прошлости*, Београд, 1965, 29, баца врло сумаран преглед на активност Валенте. Нарочито треба допунити податке о његовим делима.

³ Др В. Станојевић, *Op. cit.*

⁴ Београд, Државна штампарија, 1864, стр. VIII+366+2+5; 19, 3×12,6.

⁵ Ibid. V.

⁶ Ibid. VI.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid. VII.

⁹ Ibid. VIII.

¹⁰ *Op. cit.*, стр. I.

¹¹ Ibid. 3.

¹² *Op. cit.*, 6.

¹³ *Op. cit.*, 217.

¹⁴ *Op. cit.*, 218.

¹⁵ *Op. cit.*, 217.

¹⁶ *Op. cit.*, 228.

¹⁷ *Op. cit.*, 239.

¹⁸ *Op. cit.*, 240.

¹⁹ *Op. cit.*, 242.

²⁰ *Op. cit.*, 234, 244.

²¹ *Op. cit.*, 246.

²² Београд, 1865, стр. 1—85. Књига је писана у популарном облику.

²³ Београд, 1877, свеска I, Увод и део I Ваздух.

²⁴ *Op. cit.*, VII.

²⁵ *Op. cit.*, V.

²⁶ Дела којима се служио јесу: 1) *System der Hygiene* von Eduard Reich, 2 Bände, Leipzig, 1871; 2) *Handbuch der Militär Gesundheitspflege* bearbeitet von Dr W. Roth, 2 Bände, Leipzig, 1872—1876; 3) Pf Dr Recklam, *Der Leif des Menschen*, I Band, Leipzig; 4) Pf Dr Recklam, *Des Weibes Gesundheit und Schönheit*, I Band, Leipzig, 1864; 5) *Populäre Vorträge über Gesundheitspflege* von Kletzinsky, I Band, Wien, 1872; 6) *Hygiène de perfectionnement de la beauté humaine* par A. Debay, IV édition, I vol., Paris, 1872; 7) *Histoire naturelle de l'homme et de la femme*, par A. Debay, Paris, 1872; 8) *Encyclopedie hygiénique de la beauté*, par Debay, 9 vol., Paris, 1872; 9) *Illustrierte Gesundheitsbücher. Belehrungen über den gesunden und kranken Menschen und die vernunftgemässe Pflege deselben* von P. Niemeyer. Bis 13 Bände, Leipzig, 1874—1876; 10) *Dr Max Pettenkofer's populäre Vorlesungen über Kleidung, Wohnung, Boden, Nahrung und Fleischextract*. 2 Hefte, Braunschweig, 1872; 11) *Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege* von Dr G. Varrentrappe und Dr A. Spiess, bis 9 Bände, Braunschweig 1870—1877.

²⁷ *Op. cit.*, 2.

²⁸ По најбољим писцима саставио др Јован Валента „бивши хонорарни професор засебне хигијене“ на Великој школи, Београд, 1881, стр. XVI+397.

²⁹ Др Јован Валента, *Засебна хигијена-Дијететика*, свеска II, II део — Храна, Београд, 1881, стр. V.

³⁰ Осим главног свог извора, наведеног дела Ј. Ранкеа, професора Универзитета у Минхену — *Die Ernährung des Menschen* — као изворе своје Валента наводи и следећу литературу: 1) *Die Nahrungsmittel* von Ed. Smith, 2 Bände, Leipzig, 1874; 2) *Die Nahrungsmittel und Ernährung* von Dr Scharlrau, Leipzig, 1858. године, као главније књиге којим се послужио као и још пет дела, исто тако на немачком језику, из 1861, 1870, 1878 и 1880. године.

³¹ Op. cit., IX.

³² Др Владан Ђорђевић и др Јован Валента, *Питања за скупљаче грађе „народној медицини“*, прештампано из „Архива српског лекарског друштва“, Београд, 1874, 3—12.

³³ „Просветни гласник“, Београд, 1880, свеска прва, стр. 14—16.

³⁴ „Просветни гласник“, Београд, 1880, св. 4, стр. 149—152.

³⁵ Јован Валента, *Мисли о реорганизацији гимназије*, „Просветни гласник“, I, 6, 1880, 222—224; св. 7, стр. 250—253

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Op. cit., 223.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Op. cit., 251.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Op. cit., 252.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ „Просветни гласник“, I, 8, 1880, 284.

⁴⁶ Ibid. 291.

⁴⁷ „Просветни гласник“, I, 9, 1880, 310, 311.

⁴⁸ Ibid. 316.

⁴⁹ „Просветни гласник“, I, 10, 1880, 361.

⁵⁰ „Просветни гласник“, I, 14, 1880, 535.

⁵¹ „Просветни гласник“, I, 16, 1880, 629.

⁵² „Просветни гласник“, III, 1882, 3.

⁵³ Ibid. 23.

⁵⁴ Јован Валента, *Школске књиге за наше средње школе*, — *Просветни гласник*, I, 4, 1880, 149—152.

⁵⁵ Op. cit., 149.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Op. cit., 150.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Op. cit., 151.

⁶¹ „Просветни гласник“, I, 1880, 14—16.

⁶² „Просветни гласник“, II, 1881, 398—402.

⁶³ Ibid. 398.

⁶⁴ Ibid., 399.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid., 400.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Верман, *Енциклопедија*, IV, 541.

⁷⁰ „Просветни гласник“, II 1881, 400.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid., 401.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., 402, 403.

⁷⁶ „Просветни гласник“, II 1881, 76, 77.

⁷⁷ „Просветни гласник“, II, 1881, 157.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., 196.

⁸¹ Ibid., 608, 609.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid., 685, 686.

⁸⁶ „Просветни гласник“, III, 1, 1882, 91—94.

⁸⁷ Ibid., 92.

⁸⁸ Ibid., 94.

⁸⁹ „Просветни гласник“, III, 1, 1882, 94—96.

⁹⁰ Ibid., 96.

⁹¹ „Просветни гласник“, II, 1, 1882, 271—272.

⁹² „Просветни гласник“, III, 1, 1882, 102; 102—112.

⁹³ Ibid., 103.

⁹⁴ Ibid., 104.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid., 104, 105.

⁹⁷ Ibid., 105.

⁹⁸ Ibid., 107.

⁹⁹ Ibid., 108.

¹⁰⁰ Ibid., 112.

¹⁰¹ „Просветни гласник“, II, 1882, 183—190; 565—576; 706—716; 752—756.

¹⁰² Ibid., 184, 185. За основно образовање најпре је карактеристично што је оно обавезно, али није бесплатно, осим за најсиромашније, и то код 4176 школских општина, од којих су чешке 2327 а немачке 1849. То долази на 5,524.426 душа чешке народности и 2,054.174 душа немачке народности. Основне школе се деле на чисто основне школе којих има 4383 и на грађанске школе којих има 123. Осим јавних, државних основних школа, истина у много мањем броју, раде и 254 приватне основне школе. Основна настава обухвата децу у узрасту од 6—12., односно од 8—14. године.

¹⁰³ Ibid., 186—187.

¹⁰⁴ Ibid., 190.

¹⁰⁵ Ibid., 565—569.

¹⁰⁶ Ibid., 706—716; 725—756.

¹⁰⁷ Ibid., 708.

¹⁰⁸ Бр. IV за 1882. годину.

¹⁰⁹ Ibid., 755.

ACTIVITÉ SOCIALE, SANITAIRE ET CULTURELLE DU DOCTEUR JOVAN VALENTA

Dr. Vladimir Grujić

Le docteur en médecine Jovan Valenta, Tchèque, né à Prague en 1826 a été au service du jeune Etat serbe au siècle dernier. Après ses études secondaires il a fait les études de médecine dans sa ville natale. Après ses études, terminées en 1849, il a travaillé un certain temps, assez bref, dans l'Hôpital Général de Prague. Mécontent de la primauté des Allemands, Valenta est venu en Serbie en 1852, où il a d'abord été nommé médecin du département de Jagodina, il a ensuite travaillé dans le département de Smederevo. Plus tard il a occupé le poste du directeur par intérim de l'hôpital de Belgrade. Après s'être adapté à la vie culturelle et sociale de la Serbie il a donné à son nouveau milieu, suivant son intérêt principal et professionnel des oeuvres de son domaine. Il y a exposé d'une manière populaire les conceptions et la pratique de la lutte pour la santé.

Le premier livre que ce médecin publie à Belgrade, en 1864, est la *Science de la protection de la santé*, traduction et adaptation du tchèque de l'oeuvre de dr. Kodim *Zdrawowjeda*. Plus tard Valenta entreprend son oeuvre *Hygiène — science sur la protection de la santé* «selon les meilleurs auteurs» (De l'air, en 1877). Il a composé son livre en professeur expérimenté d'hygiène, qu'il était à la Haute Ecole depuis 1871. Ce sont en fait des cours systématisés de ce domaine depuis le moment où il a hérité cette chaire du dr Milan Jovanović Morski. Le professeur Valenta trouve que les raisons scientifique pour l'introduction de l'enseignement de l'hygiène sont fortes et sérieuses à l'époque moderne, ce même enseignement ayant eu une autre forme depuis l'Antiquité. En écrivant son oeuvre suivante, la plus importante *Hygiène spécialisée — Diététique* (1881) il a pris comme source principale l'oeuvre du professeur J. Ranke — *Die Natur-kräfte, eine Wissenschaftliche Volksbibliothek, — Die Ernährung des Menschen* (München, 1876). En plus des

oeuvres étrangères Valenta s'est servi aussi des oeuvres en notre langue, telles que *Tabac du point de vue de la santé* du dr. Djordje Natošević, du traité de Sima Lozanić: *Analyse des eaux potables de Belgrade et analyse des eaux de puits*.

Tout en n'étant pas originales, les oeuvres de Jovan Valenta, écrits surtout pour les besoins de l'enseignement, représentent une tentative sérieuse et remarquable d'introduire dans notre milieu les acquisitions scientifiques modernes de l'époque venant de l'Europe occidentale.

Pour l'histoire culturelle et en particulier pour l'histoire de la culture de santé les efforts de Jovan Valenta dans le cadre des courants pédagogiques généraux vers la fin du siècle pour atteindre un niveau plus élevé de l'enseignement et de l'éducation représentent un moment important. Considérant son activité de ce point de vue nous constatons que son affinité d'hygiéniste qui s'est consacré aux problèmes d'enseignement et d'éducation, l'a fait propagateur des soins corporels et spirituels et qu'il a donné sa contribution à la santé de la population. Sa participation au Conseil central de l'éducation a été remarquée. Plusieurs actions des autorités suprêmes de l'enseignement en Serbie ont trouvé un collaborateur consciencieux et dévoué en Jovan Valenta. Si l'on tient compte aussi que les réunions du Conseil ont été fréquentes et purement honorifiques, sans aucune rétribution, alors l'assiduité de Valenta, ses motifs et ses efforts pour contribuer à la solution des problèmes pédagogiques, surtout ceux de l'enseignement secondaires, sont d'autant plus importants. Il exposait souvent ses réflexions dans *Prosvetni Glasnik*, organe du Ministère de l'éducation, qui accueillait des avis professionnels et scientifiques partagés afin de cristalliser les conceptions et de frayer la voie à la meilleure pratique scolaire.

